

Anna Maria Kuder

Katedra Językoznawstwa Ogólnego,
Wschodnioazjatyckiego Porównawczego
i Bałtystyki
Wydział Polonistyki
Uniwersytet Warszawski

WYKŁADNIKI NEGACJI W POLSKIM JĘZYKU MIGOWYM STRESZCZENIE

Rozprawa doktorska p.t. „Wykładowiki negacji w polskim języku migowym” powstała jako próba dokonania maksymalnie wyczerpującego opisu negacji w tym języku opartego na empirycznych danych językowych pochodzących w Korpusie PJM tworzonego od 2010 roku w Pracowni Lingwistyki Migowej (PLM) Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Rozprawa składa się z dwóch zasadniczych części, z których pierwsza ma charakter teoretyczny, a druga – empiryczny. Część pierwszą rozpoczynam od opisu pochodzenia i statusu lingwistycznego języków migowych świata. Na tym tle opisuję PJM, czyli polski język migowy, naturalny język wizualno-przestrzenny odrębny od polszczyzny fonicznej, którym osoby głuche w Polsce posługują się od około 1817 roku. Jest to więc język bardzo młody i stosunkowo słabo poznany – przedmiotem zainteresowania naukowców jest dopiero od lat 90. XX wieku. W związku z tym nadal brak jest szczegółowych opisów wielu zjawisk gramatycznych PJM. Niniejsza rozprawa stanowi próbę częściowego wypełnienia tej luki.

Opublikowane badania na temat języków migowych pokazują, iż przekaz komunikatów w tych językach dokonuje się na dwóch płaszczyznach: manualnej (znaków wykonywanych rękoma) i niemanualnej (sygnałów przekazywanych przy pomocy takich części ciała jak: tors, ramiona, głowa, twarz i jej elementy: brwi, oczy i kierunek ich patrzenia, nos, usta, policzki), przy czym obie te płaszczyzny mają swoje specyficzne funkcje w gramatykach języków wizualno-przestrzennych. Jak wynika z literatury przedmiotu, elementy niemanualne skorelowane są z takimi zjawiskami jak np.: zdania pytające, zdania rozkazujące, topikalizacja, zdania warunkowe i tryb przypuszczający oraz zdania względne. Jako podstawowy niemanualny wykładnik negacji w językach migowych opisuje się kręcenie głową

(ang. *headshake*). Twierdzi się również, iż negacja w językach migowych różni się od negacji w językach fonicznych tym, że w tych drugich kręcenie głową jest jedynie gestem towarzyszącym wypowiedzi zdania przeczących, podczas gdy w tych pierwszych dodanie samego kręcenia głową do zdania twierdzącego może zmieniać jego polarność. Na tej podstawie zaproponowano nawet w 2004 roku podział języków migowych pod względem tworzenia negacji na dwie grupy: języki typu *manual dominant*, w których negacja przy pomocy znaków manualnych jest obowiązkowa i typu *non-manual dominant*, w których możliwe jest negowanie zdań wyłącznie przy użyciu sygnałów niemanualnych. Kwestie te referuję w rozprawie i przedstawiam sposoby konstruowania zdań z negacją w wybranych językach migowych świata.

Następnie dokonuję obszernego opisu narzędzia, z którego korzystałam przy przeprowadzaniu empirycznego badania negacji w PJM. Uzasadniam przyjęte przez siebie stanowisko, że badania korpusowe są optymalnym sposobem badania zjawisk gramatycznych w językach migowych. Opisuję najbardziej znane i największe korpusy języków migowych powstałe do tej pory na świecie. Następnie szkicuję okoliczności rozpoczęcia projektu korpusowego w Warszawie oraz metodologię, która stoi za doбором informatorów i pozyskiwaniem materiału językowego do Korpusu PJM. Przedstawiam też metody anotacji Korpusu PJM, czyli dodawania do zebranych filmów informacji lingwistycznych niezbędnych do przeprowadzania szczegółowych badań systemu językowego. Opisuję, jak odbywa się segmentacja pozyskanych nagrań na poszczególne znaki migowe, dodawanie do nich pojedynczych glos (polskich 'etykiety'), a także dalsze etapy anotacji, takie jak tłumaczenie na pisany język polski i tagowanie wybranych zjawisk językowych.

W ostatnim rozdziale pierwszej części rozprawy szczegółowo opisuję korpusowe badania negacji w niderlandzkim i australijskim języku migowym. Są to jedyne do tej pory takie badania. Stanowią one punkt wyjścia dla autorskiego badania negacji w PJM, któremu poświęcona jest cała część druga rozprawy.

Druga, empiryczną część rozprawy rozpoczyna opis wykorzystania Korpusu PJM w badaniu negacji. Wyjaśniam w nim, jak doszło do rozpoczęcia badania tego zjawiska językowego, streszczając przebieg i wyniki badania pilotażowego

· Zeshan, Ulrike (2004a), "Hand, Head, and Face: Negative Constructions in Sign Languages", *Linguistic Typology*, 8, ss. 1–58;
Zeshan, Ulrike (2004b), "Interrogative Constructions in Signed Languages: Cross-Linguistic Perspectives", *Language*, 80, ss. 7–39.

przeprowadzonego przez członków PLM w 2014 roku. W badaniu tym przeprowadzonym na próbie złożonej z około 62 000 tokenów (pojedynczych znaków migowych) nie udało się sformułować jednoznacznych wniosków co do natury negacji w PJM i z tego powodu badanie zdecydowano się kontynuować na większą skalę.

W kolejnym rozdziale rozpoczynam szczegółowy opis korpusowej analizy negacji. Wyjaśniam sposób znakowania materiału, który przyjęto, aby można było zidentyfikować w przebadanym materiale wszystkie wystąpienia znaków przeczących oraz ruchów głowy w płaszczyźnie horyzontalnej (niezależnie od tego czy te dwa elementy były koartykułowane, czy też nie).

Następnie referuję wyniki kolejnych etapów badania. W pierwszym kroku zdaję sprawę z analizy pojedynczych wystąpień ruchów głowy w płaszczyźnie horyzontalnej i ich koartykulacji z manualnymi znakami przeczącymi, na potrzeby której przebadano próbę materiału złożoną z 722 klipów filmowych pochodzących od 75 głuchych informatorów, w której znalazło się około 210 000 pojedynczych znaków migowych. W próbie tej wyróżniono blisko 15 000 wystąpień kręcenia głową oraz 6 044 wystąpienia manualnych znaków przeczących. Ich analiza pokazała, że:

- kręcenie głową pojawia się w komunikacji migowej w wielu różnych kontekstach:
 - występuje w kontekstach przeczących,
 - jest wykładnikiem pytania,
 - pojawia się w połączeniu w konstrukcją klasyfikatorową,
 - jest wyznacznikiem wzmocnienia lub podkreślenia przekazu,
 - jest wykładnikiem alternatywy,
- przeczące znaki migowe zaklasyfikować można do trzech dużych grup:
 - czasowniki zanegowane morfologicznie (jak np. NIE-ROZUMIEĆ, NIE-LUBIĆ),
 - partykuły przeczące (jak np. NIE, NIGDY, W-OGÓLE),
 - czasowniki zanegowane przy pomocy partykuły przeczącej (jak np. NIE PRACOWAĆ).

Wśród 6 044 wystąpień manualnych znaków przeczących znalazło się prawie 3 000 znaków, którym nie towarzyszyła aktywność niemanualna, co oznacza, że prawie tak samo często pojedyncze znaki przeczące są artykułowane z kręceniem głową jak bez tej cechy suprasegmentalnej. Podważyło to hipotezę roboczą głoszącą, że PJM należy do grupy języków typu *non-manual dominant* pod względem negacji.

Kolejny rozdział rozprawy służy przedstawieniu tych przypadków kręcenia głową, w których stanowi ono jedyny negator czasowników, z którymi jest koartykułowane. Takich przypadków zaobserwowano w danych jedynie 203, a więc niezwykle mało. W zdaniach tego typu zaobserwowano jednak wyraźną tendencję do braku rozprzestrzeniania się kręcenia głową poza negowany element. Na podstawie tej obserwacji można by jednoznacznie zaklasyfikować PJM do grupy języków typu *non-manual dominant* w typologii Zeshan (co stoi w sprzeczności z obserwacją pochodzącą z badania poszczególnych przeczących znaków migowych).

Następnie referuję wstępne badanie składni zdań pojedynczych w PJM, z którego wynikają następujące obserwacje:

- zdania przeczące stanowią około 13,5% wszystkich badanych zdań,
- najczęściej występującym w zdaniach PJM negatorem są czasowniki zanegowane morfologicznie,
- zdania przeczące częściej artykułowane są z kręceniem głową niż bez tej aktywności niemanualnej (stosunek wynosi około 2:1),
- istnieje tendencja do pojawiania się negacji na końcu zdania, ale w zdaniach przechodnich negacja często poprzedza dopełnienie,
- rozprzestrzenianie się kręcenia głową w zdaniach z negatorami manualnymi jest rzadkie i nie wydaje się obostrzone regułami gramatycznymi,
- w zdaniach, w których kręcenie głową jest jedynym negatorem, występuje wyraźna tendencja do braku rozprzestrzeniania się kręcenia głową poza negowany element.

Badanie negacji zamyka analiza takich przypadków kręcenia głową, które zostały uznane za przeczące, ale nie stanowiły bezpośredniego negatora znaku manualnego artykułowanego dłońmi, z którym były koartykułowane. Badanie to przeprowadzono w celu poznania funkcji przeczącego kręcenia głową w dyskursie i otrzymano dzięki niemu obserwację, iż w 84% zaobserwowanych przypadków przeczące kręcenie głową w dyskursie nośnikiem pewnej dodatkowej informacji, a nie po prostu negatorem znaków manualnych, a najczęściej występuje w kontekście *pytanie-odpowieź*.

Obserwacje pochodzące z wymienionych wyżej elementów badania pozwalają na porównanie badania PJM z badaniami NGT i auslanu, co następuje w rozdziale 11. rozprawy. Prowadzą też one do następujących wniosków na temat natury negacji w PJM, które zamykają rozprawę:

- w kontekstach przeczących wariancja językowa jest dużo wyższa niż się spodziewano,
- kręcenie głową jest w PJM raczej gestem pełniącym w dyskursie takie role konwersacyjne, jakie pełni w językach fonicznych, niż zjawiskiem systemowym,
- poziom gramatyzacji kręcenia głową w PJM jest niższy niż się spodziewano: w systemowy sposób występuje ono tylko w zdaniach przeczących negowanych wyłącznie przy pomocy aktywności niemanualnej,
- wyniki płynące z badania różnych zjawisk dotyczących negacji w PJM prowadzą do sprzeczności, jeśli chodzi o klasyfikację tego języka zgodnie z typologią Zeshan – pozwala to sądzić, że tak sztywne rozgraniczanie języków migowych nie znajduje potwierdzenia w badaniach prowadzonych przy wykorzystaniu metodologii korpusowej.

Całość rozprawy podsumowują uwagi metodologiczne. Potwierdzam zasadność wykorzystania metodologii korpusowej w badaniach gramatycznych języków migowych, stawiam pytanie o to, jak duża próba danych jest wystarczająca do uzyskania wiarygodnego obrazu badanego zjawiska językowego i wskazuje kierunki, jakie objąć można prowadząc dalsze etapy badania negacji w PJM.

A. Kwolter